

Dragan R. ŽIVOJINVIĆ

Proučavanje mnogih, često protivrečnih pojava i ciljeva italijanske politike u okupiranim delovima Dalmacije i na ostrvima posle završetka prvog svetskog rata, 1918-1919. godine, počelo je u poslednje vreme da privlači sve veće interesovanje istraživača (1). Italijanske oružane snage suvozemne i mornaričke, okupirale su delove istočne jadranske obale do rta Planke na jugu i ostrva severnog dalmatinskog i korčulanskog arhipelaga, sa izuzetkom Brača i Šolte, u skladu sa odredbama primirja zaključenog sa Austro-Ugarskom 3. novembra 1918. godine u Vila Đusti. Zahvaljujući naporima italijanskih pregovarača u Vila Đusti, granice okupacione zone podudarale su se s granicama predviđenim Londonskim paktom zaključenim između Italije i saveznika u aprilu 1915. godine. Odredbe primirja predviđale su da Italija u ime evropskih saveznika i Sjedinjenih Američkih Država preuzme dužnost da održava red i mir u tim krajevima do konačne odluke mirovne konferencije. Već od prvih dana po dolasku italijanskih snaga pokazalo se da su njihovi komandanti i vlada u Rimu bili skloni da svoju delatnost prošire i u nju uključe mnogo toga što nije bilo predviđeno primirjem. Ulagali su ogromne napore da deluju u skladu sa italijanskim imperijalističkim apetitima i sklonostima na Balkanu, a u skladu sa obećanjima datim u Londonskom paktu. Oni su se, pojednostavljeno uobličeni, svodili na pokušaje da se fizičko i duhovno prisustvo italijanskih oružanih snaga u Dalmaciji i na ostrvima iskoristi i tako osigura njihovo pripadanje Italiji u budućnosti. Takve sklonosti i pretenzije, kao i primena pritiska na stanovništvo, doveli su Italiju i njene vladajuće krugove u otvoreni sukob sa SAD, saveznicima i novostvorenom državom Srba, Hrvata i Slovenaca. Navedeni razlozi privukli su nas da istražimo ova pitanja, iako sa zakašnjenjem nastalim zbog nedostatka italijanske građe, s različitim stanovišta. Predmet naše pažnje biće, u ovom slučaju, upotreba lekova i hrane u ciljeve nacionalne i političke propagande među jugoslovenskim življem.

Korišćenje medikamenata, zdravstvenih usluga i hrane, toliko neophodnih lokalnom stanovništvu u tim vremenima, od strane okupacionih vlasti u političke svrhe ima poseban i višestruki značaj. Iako razmatranje ovog pitanja nameće istraživaču i značajne etičke probleme koji su poisticali iz odnosa prema stanovništvu u tim krajevima, a koje su sačinjavali preko 90% Hrvati i Srbi, i koji se ne mogu zanemariti, želimo da se zadržimo na problemu određenom naslovom rada. Analiza činjenica pomoći će da se otkriju obim i intenzitet italijanskih nastojanja da te provincije osiguraju za sebe, s jedne, i otpor stanovništva prema njima, s druge strane. Na taj način i etička pitanja mogu se sagledati u toj svetlosti, potpunije i sveobuhvatnije.

Odmah po potpisivanju primirja, italijanske trupe i mornaričke snage počele su da se iskrcavaju na obali i na ostrvima. U nameri da izbegnu otpor i umanje nepoverenje stanovništva prema sebi, italijanski oficiri su, u početku, tvrdili da dolaze kao prijatelji, delili su hranu i davali mnoga obećanja. Istovremeno, uklanjali su predstavnike narodnih veća SHS, isticali italijanske zastave, posedali strategijski važne tačke na obali, smenjivali lokalne vlasti i dovodili svoje, te zavodili cenzuru pošte, telegrafa, telefona i štampe. S pripadnicima oružanih snaga pristizali su i službenici različitih struka, među njima lekari, veterinari, i drugi. Njihov cilj bio je preuzimanje kontrole nad svim značajnim službama u okupiranoj zoni.

Kratko vreme nakon toga u Šibenik je prispeo i novoimenovani guverner Dalmacije i korčulanskih ostrva, vice-admiral Enriko Milo, izraziti predstavnik italijanskog imperijalizma. Pre dolaska u Dalmaciju, Milo je vodio iscrpne razgovore i primio instrukcije o prirodi i ciljevima italijanske politike u narednim mesecima. Te instrukcije su se vremenom menjale i dopunjavale, prilagođavajući se okolnostima i prilikama. Samostalno ili na podsticaj iredentističkih krugova kojima je bio blizak, Milo i njegovi najbliži saradnici razvili su široku delatnost u propagandne svrhe; uspesi ili neuspesi samo su pojačavali apetite i ambicije, dok je organizacija dobijala nove oblike i čvrstinu.

Pored nastojanja da trajno osigura svoje prisustvo u Dalmaciji i na ostrvima, borba protiv jugoslovenske države i njenog uticaja bila je naglašena u svakom trenutku. To je predstavljalo izvor svih inspiracija u Rimu, Zadru i Šibeniku, a nastojanja da se nova jugoslovenska država predstavi kao primitivna, nerazvijena i netolerantna bila su sastavni deo italijanske politike. S druge strane, stalno se pokušavalo da se Italija predstavi kao snažna, civilizovana i humana zemlja, politički i verski tolerantna i ekonomski stabilna.

Već prvi koraci u okupiranim krajevima pokazali su da je Milo želeo da se uspostave i održe dobri odnosi sa stanovništvom u zoni. U svojim uputstvima područnim komandantima, upućenim sredinom novembra 1918. godine, Milo je zahtevao da uvek imaju na raspolaganju potreban broj lekara. Njihova dužnost bila je da pružaju stanovništvu besplatnu

lekarsku pomoć u ambulantama i dispanzerima armije i mornarice, posećuju obolele u njihovim domovima i u improvizovanim centrima dodelje lekove i hranu. Ovih je uvek moralo biti u dovoljnim količinama, a mogli su se deliti besplatno (gratis), kad su u pitanju bili siromašni, ili prodavati onima koji su mogli da ih plate. Prve instrukcije predviđale su takođe korišćenje lokalne radne snage za unapređenje i poboljšanje higijene stanovanja, izgradnju vodovoda, isušivanje malaričnih žarišta, popravku puteva i drugo. Propagandni efekti predstavljali su osnovni cilj ovih mera (2). Slična uputstva sadržavalo je Milovo pismo kontra-admiralu Leopoldu Notarbartolu, pre njegovog polaska na Korčulu. Bilo mu je naređeno da pažljivo ispita čime se moglo uticati na raspoloženje stanovništva (slanje hrane, poboljšanje zdravstvenih prilika i saobraćaja) i o tome obavesti guvernera (3). Milo je nastojao da osivari potpunu centralizaciju i jednoobraznost u primeni ovih propagandnih mera.

Milo je takođe nastojao da osigura potpunu podršku najviših vojnih krugova Italije za svoju politiku u okupiranoj zoni i uveri ih u njenu propagandnu vrednost. U pismu Vrhovnoj komandi (Comondo Supremo), upućenom krajem novembra 1918. godine, zahtevao je da mu se dodele potpuno opremljene jedinice sanitetske službe, kako bi vojni lekari mogli, u ambulantama, kada nisu bili zauzeti svojim redovnim dužnostima, pružati pomoć lokalnom stanovništvu. Po Milovim rečima, to je bio najbolji način da se »stekne njihova naklonost i na njih vrše drugi uticaji.« Italijanska Vrhovna komanda odgovorila je povoljno na taj zahtev i naredila upućivanje traženih sanitetskih ekipa (4). Odluka je bila u skladu sa uputstvima Vrhovne komande dostavljenim svim guvernerima i vojnim komandantima da podržavaju sve one inicijative koje su bile u skladu sa italijanskim interesima (5).

Pošto oružane snage u Dalmaciji nisu raspolagale potrebnim personalom i voznim parkom, Milo je njih dana takođe tražio od Vrhovne komande da mu upute 2 automobila-ambulante. Zahtev je pravdao tvrdnjom da je mornarička bolnica u Šibeniku, pored suvozemnih snaga u gradu, obezbeđivala sanitetsku i drugu pomoć trupama rasturenim na odstojanju od trideset i više kilometara. Korišćenjem automobila-ambulanti omogućilo bi se sanitetskim oficirima da, pored vojske, pomažu, u slučaju potrebe, i građanstvu u unutrašnjosti. Milo je tražio da se ovaj zahtev razmatra kao slučaj od posebne važnosti. U odgovoru na njega, Vrhovna komanda je saopštila da je naredila glavnoj armijskoj intendaturi da Milu dodeli potrebne automobile-ambulante (6). Početkom januara 1919. godine automobili-ambulante prispeli su u Šibenik i Zadar.

Početkom decembra 1918. godine Milo je nastavio svoj rad na organizaciji efikasne zdravstvene službe u okupiranoj zoni, podstičući neprekidno svoje potčinjene da ne popuste u ovom važnom vidu propagandne delatnosti. U uputstvu Pomorskoj komandi u Šibeniku, početkom

decembra 1918. godine, naložio je da, pored pružanja besplatne medicinske pomoći i lekova bolesnima, treba takođe da dele siromašnima besplatnu hranu. U bolnicama se ona takođe morala deliti obolelima. Da bi se to postiglo, naredio je da Pomorska komanda osigura potrebne količine hrane (pirinač, pasta, brašno) koja će se pravedno »deliti bolesnima, a posebno onima koji imaju da izdržavaju porodicu i decu«. Milo je takođe odlučio da se u gradu i okolini prošire glasovi »o deobi lekova, besplatnom lečenju i raspodeli hrane« i tako privoli stanovništvo da se italijanskim lekarima obraća za pomoć, a lokalnim vlastima za hranu. On je otvoreno objasnio cilj takve naredbe: »Ova delatnost ima zadatak da postigne propagandni efekt u korist Italije, pa je zbog toga neophodno da joj se pristupi s najvećom energijom, kako bi se ostvario željeni cilj« (7). Kratko vreme potom, Milo je tražio od generala Luidija Tiskornije, komandanta trupa u zoni, da se lično pobrine za bolnicu u Šibeniku i naredi osoblju u njoj da »uvek vodi računa o propagandnom efektu koji se mora ostvariti, pre svakog drugog« (8). Očevidno, Milo nije oklevao da medicinske usluge i lekove stavi u službu italijanske politike i imperijalističkih ciljeva. Propaganda, a pre svega suzbijanje otpora i stvaranje atmosfere povoljne po Italiju, postali su osnovni cilj njegovih delatnosti.

Prema izveštaju Komande XV pešadijskog puka iz sastava brigade »Savona«, upućenom početkom decembra 1918. godine, zdravstvene prilike u Šibeniku i okolini bile su, zbog širenja gripa, zabrinjavajuće. U logoru šubićevac broj obolelih bio je u naglom porastu. U bolnici su se nalazila 93 lica, u prihvatilištu 51, a u puku 340 obolelih. Umrlo je 11 lica, a mnogi oboleli nalazili su se u rđavom stanju (9). Uprkos tome, Milova pažnja bila je okrenuta isključivo propagandnom ishodu i efektu njegove inicijative; stanje u vojsci manje ga je zanimalo nego propa-

Milo je, ipak, pokušao, i u tome uspeo, da iskoristi priliku i uveri Komandu među stanovništvom. Komandu mornarice i ministra Alberta del Bona u neophodnost daljeg širenja mreže ambulanti i dispanzera za pružanje medicinske pomoći stanovništvu. U pismu koje je uputio u Rim krajem decembra 1918. godine Milo je tvrdio da su zdravstvene prilike u zoni bile zadovoljavajuće, iako je priznao da je moglo doći do širenja epidemije većih razmera, pre svega španske groznice, dizenterije i boginja, čemu su bile podložne i trupe. I ovoga puta guverner je imao na umu političku propagandu. Upozorio je načelnika admiralštaba admirala Paola Taona di Revela i Del Bona da raspodela lekova i pružanje medicinske pomoći stanovništvu, preko vojnih ambulanti i dispanzera, imaju izuzetan značaj. Oni će imati »povoljne posledice za ciljeve naše propagande, posebno među masama koje predstavljaju većinu stanovništva izloženu pritisku vođa jugoslovenskih stranaka«. Oni su koristili sva raspoloživa sredstva u nameri da umanje ugled italijanske administracije, »da se protiv njih moraju upotrebiti korisne i vidljive materijalne mere«. Zbog toga je u Šibeniku otvorena civilna ambulanta u kojoj su radili vojni

lekari i dispanzer u kome su radili oficiri-lekari mornarice. Njihov rad je već pokazao značajne rezultate i doveo do »smanjenja prigušenog neprijateljstva slovenskog življa za sve što je bilo italijansko«. Da bi se ovaj proces podstakao, trebalo je nastaviti s »povećanjem (broja) ustanova ove vrste propagande, što se (dosad) pokazalo kao dobra politika«. Na kraju, Milo je zahtevao da se u zonu uputi još sedam lekara, kako bi se mreža dispanzera proširila i u unutrašnjost (10).

Nekoliko dana kasnije, Milo je uputio Ministarstvu mornarice spisak lekova potrebnih za Gradsku bolnicu u Šibeniku. Zahtevao je da se oni upute u zonu, pošto bi to »imalo korisne efekte za propagandne ciljeve« (11). Milov zahtev naišao je i ovog puta na podršku, a njegovi razlozi na razumevanje odgovornih krugova u Rimu. U odgovoru na zahtev od 25. decembra, načelnik Odeljenja za civilne poslove pri Vrhovnoj komandi Salvatore d'Adamo obavestio je Mila da se za sve potrebe u vezi s pružanjem pomoći civilnom stanovništvu ubuduće obraća direktno Sanitetskoj službi oružanih snaga, a njega obavesti o ishodu (12). Na taj način pitanje funkcionisanja zdravstvene službe u zoni bilo je rešeno na zadovoljavajući način.

Sastavni deo propagandnih napora predstavljala su Milova nastojanja da se popravljaju postojeći i grade novi objekti i sredstva komunikacije (putevi, mostovi, luke, obale) u zoni. U proleće 1919. godine Milo je odlučio da odmah otpočne radovima na najneophodnijim objektima. Ovde su bili uključeni opravka gustijerni za prikupljanje vode zbog letnje suše, popravka i izgradnja vodovoda za pitku vodu, radovi na isušavanju močvara i bara i poboljšavanje higijenskih uslova stanovanja uopšte. Radnu snagu trebalo je da obezbede žitelji mesta u kojima su se obavljali radovi, a finansijska sredstva guverner. Radovi su se odvijali postepeno, a Milova inicijativa, iako ograničenog obima, naišla je na odobravanje u Rimu (13). Posle pada vlade Viktorija Orlanda, u junu 1919. godine, novi predsednik vlade Frančesko Niti tražio je od Mila da prekine s gradnjom novih objekata i smanjio mu sredstva za tu vrstu delatnosti.

Kad je u leto 1919. godine guverner Dalmacije pristupio organizaciji široke mreže obavestajne službe i izgradnji kriterijuma za propagandu u okupiranoj zoni, pitanje lekarske pomoći stanovništvu zauzelo je među njima vidno mesto. Preporučivalo se da agenti u svojim sedmodnevnim izveštajima o prilikama u zoni posvete posebnu pažnju pitanju pružanja lekarske pomoći stanovništvu i ukazuju na mesta u kojima je trebalo stvoriti farmaceutske centre, u kojima bi se besplatno delili najneophodniji lekovi. Trebalo je takođe otkrivati krajeve i mesta koji su bili najteže pogođeni malarijom, odrediti broj obolelih i težinu zaraze. Tražilo se da izveštaji sadrže analizu efekta medicinske pomoći i kako je ona primana od strane stanovništva, opis higijenskih prilika, pre svega uslova stanovanja, čistoću, kvalitet vode i drugo. Na kraju, zahtevalo se takođe da se odredi procent dece obolele od rahitisa i tuberkuloze (14). Se-

dmodnevni izveštaji agenata, na žalost, nisu sačuvani, pa se ova vrsta delatnosti Propagandnog odeljenja ne može pratiti u celini i pojedinos-tima. Uključenje ovih zahteva u opšta uputstva za rad obavestajne slu-žbe u zoni, pak, pokazuje da je efikasno funkcionisanje zdravstvene slu-žbe u zoni zadržalo, uprkos mnogim nepogodnostima, značajno mesto.

Početak jeseni 1919. godine proces izgradnje civilnih ambulanti i dispanzera bio je okončan. Političke prilike u Italiji, demobilizacija po-jedinih godišta iz vojne službe, uključujući i pripadnike trupa u Dal-maciji, i finansijske mere prisilile su guvnera i njegove područne ko-mande i službe (Pomorska komanda u Šibeniku, Odeljenje za civilne poslove u Zadru) da pristupe reorganizaciji medicinske službe u zoni. Ona je obuhvatila civilne zdravstvene ustanove i vojni sanitet. Prema izveštaju načelnika Sanitetske službe u zoni potpukovnika Đuzepe Ro-mana, uprkos smanjenju broja osoblja u medicinskim ustanovama, broj ambulanti i dispanzera u kojima se pružala pomoć civilnom stanovništvu ostao je nepromenjen. Međutim, smanjenje personala, zbog demo-bilizacije, postavljalo je ozbiljne smetnje funkcionisanju službe. To je navelo potpukovnika Romana da upozori Komandu pomorskih snaga i Komandu XIV divizije koje su obezbeđivale osoblje u zdravstvenim ustanovama da je neophodno uputiti u zonu sedamnaest lekara, teh-ničara i drugih, ukoliko se želelo da ambulante i dispanzeri nastave s radom kao dotada. Ukoliko bi, s obzirom na to da su nove demobiliza-cije bile u toku, taj broj ostao nepotpunjen i ne bi se obezbedila njihova zamena, morala bi se napustiti postojeća mreža zdravstvene službe.

Iz izveštaja se saznaje da su, pored ustanova za pružanje medicinske pomoći civilnom stanovništvu, postojali lazareti i centri za borbu protiv kolere. Prvi su delovali u slučaju pojave epidemija, a nalazili su se u Zadru, Šibeniku i drugim mestima. Lazareti za civilna lica bili su odvojeni od onih u kojima se pružala pomoć pripadnicima armije i mornarice. Centri za borbu protiv kolere, sa šatorima i potrebnim sanitetskim materijalom, nalazili su se duž granice okupacione zone. Potpadali su pod nadležnost medicinske službe većih jedinica i odreda. Njihov zadatak bio je da vrše posmatranje i izolovanje pojedinaca koji su dolazili iz neokupirane Dalmacije, kako bi se sprečilo širenje kolere iz delova jugoistočno od zone, gde je, u avgustu 1919. godine, bilo više slučajeva oboljenja. Snabdevanje ovih jedinica potrebnim materijalom vršile su sve jedinice koje su se nalazile u sastavu Zdravstvenog odeljenja, u skladu s mogućnostima prevoza, udaljenošću i drugim okolnostima. Centri su se nalazili u Starigradu, Obrovcu, Žegar, Erveniku, Murvici, Kijevu, Kninu, Muću, Lećevici i Prgometu.

Iz istog priloga saznaje se takođe da je sanitetska služba armije bila široko organizovana, da je pružala različite specijalističke usluge i da su njeni kapaciteti, smeštajni i drugi, bili znatni. Među njima najznačajniji su bili: Poljska bolnica 0130 u okolini Zadra, u kojoj su se lečile sve vrste bolesti i vršile hirurške intervencije, s preko 200 kreveta i

12 lekara; bolnica u gradu imala je 40 kreveta, sa službom za dezinfek-ciju i bakteriološkim kabinetom. U Šibeniku se nalazila Mornarička bolnica na Magdaleni, gde su se lečila sva oboljenja i vršili hirurški zahvati, s preko 200 kreveta; slične usluge obavljala je Poljska bolni-ca 0128 sa 400 kreveta. U Šibeniku su još postojali XXXVI sanitetsko odeljenje, Poljska bolnica 147 i Služba za dezinfekciju. Od ostalih mes-ta u zoni vojne bolnice su se nalazile u Skradinu, Drnišu (2), Kninu (2) i Benkovcu (2).

Za svrhe ovog rada svakako najznačajniji je spisak mesta (tabela 1) u kojima su se nalazili dispanzeri i ambulante, vrsta usluga koje su se u njima pružale i rod oružanih snaga koji je bio zadužen za njihovo iz-državanje. Letimičan pogled na okupiranu teritoriju (duž obale, u unu-trašnjosti i na ostrvima) pokazuje da je mreža ovih ustanova bila izuzet no široko rasprostranjena i da je obuhvatala sve lokalitete, one od ne-koliko stotina pa do nekoliko hiljada stanovnika. Za razliku od mreže vojnih bolnica, civilne ambulante i dispanzeri postojali su i na ostrvima, čak i onima veoma udaljenima. Neki od njih služili su i kao vojne bol-nice. Sudeći po smeštajnim mogućnostima pojedinih naselja i gradova u zoni, može se pretpostaviti da je njihov kapacitet bio mali, svakako mnogo manji nego vojnih bolnica u Šibeniku i Zadru. To potvrđuje pretpostavku da je njihovo stvaranje imalo više propagandne ciljeve, želju vlasti da one budu vidljive stanovništvu koje je, lišeno drugih usluga, moralo da se obraća Italijanima za pomoć. Sačuvani izvori ne pružaju podatke koji bi ukazivali na kvalitet medicinskih i drugih us-luga takvih ambulanti i dispanzera, broj pregleda, vrste lekova, pri-rodu bolesti i drugo. Može se pretpostaviti da su medicinske interven-cije bile ograničene na najneophodnije, dok se velika pažnja posvećivala sprečavanju širenja epidemija i zaraznih bolesti izazvanih iscrpljenošću stanovništva dugotrajnim ratom i glađu (15).

Tabela 1. -- Spisak ambulanti i dispanzera u kojima se pružila medicinska pomoć civilnom stanovništvu

Mesto	Vrsta ustanove	Medicinski kadar
Šibenik	Civilna ambulanta	Lekar mornarice
"	Civilna ambulanta	Lekar armije
"	Zubna ambulanta	Lekar armije
"	Sanitarna služba za gradsku čistoću i obilazak zatvora	Lekar armije
Zadar	Civilna i vojna ambulanta	Lekar mornarice
"	Civilna i vojna ambulanta	Lekar armije
"	Sanitarna služba za gradsku čistoću i obilazak zatvora	Lekar armije
Biograd na moru	Ambulanta civilna, vojna i dispanzer	Lekar armije
Obrovac	Isto	Lekar armije
Starigrad	Isto	Lekar armije

Mesto	Vrsta ustanove	Medicinski kadar
Novigrad	Isto	Lekar armije
Nin	Isto	Lekar armije
Žegar	Isto	Lekar armije
Kistanja	Isto	Lekar armije
Djevrška	Isto	Lekar armije
Bribir	Isto	Lekar armije
Benkovac	Isto	Lekar armije
Skradin	Isto	Lekar armije
Zemunik, Galovac i Smiljić	Isto	Lekar armije
Tijesno	Isto	Lekar armije
Vodice	Isto	Lekar armije
Zlarin	Isto	Lekar mornarice
Pag	Isto	Lekar mornarice
Knin	Isto	Lekar armije
Dрниš	Isto	Lekar armije
Lečevica	Isto	Lekar armije
Muč Doljenje	Isto	Lekar armije
Kijevo	Isto	Lekar armije
Viš	Civilna ambulanta i dispanzer	Lekar mornarice
Komiža	Civilna ambulanta i dispanzer	Lekar mornarice
Hvar	Civilna ambulanta i dispanzer	Lekar mornarice
Korčula	Civilna i vojna ambulanta i bakteriološko odeljenje	Lekar armije
Vela luka i Blato	Ambulanta civilna, vojna i dispanzer	Lekar armije
Starigrad (Hvar)	Ambulanta civilna, vojna i dispanzer	Lekar armije
Lastovo	Ambulanta civilna, vojna i dispanzer	Lekar armije
Mljet	Ambulanta civilna, vojna i dispanzer	Lekar armije
Sv. Đorđe na Hvaru	Ambulanta civilna, vojna i dispanzer	Lekar armije

Ciljevi italijanske politike u Dalmaciji bili su politički i propagandni. Vlada u Rimu i guverner okupirane teritorije koristili su se, stoga, raspoloživim sredstvima uključujući i zdravstvenu službu, da postignu željene ciljeve. S obzirom na opštu iscrpljenost stanovništva od dugotrajnog rata, rđavu i nedovoljnu medicinsku pomoć i nedostatak lekova u toku rata, veliki broj povratnika iz oružanih snaga i zarobljenika i opasnosti od širenja epidemija, takva pomoć bila je preko potrebna i dobrodošla. Ona je imala izgleda da postigne zavidne rezultate da italijanska okupaciona politika nije, istovremeno, pokazivala i svoje ružne, tamne strane i naličje. Medicinska i druge slične usluge brzo su se našle u raskoraku između želja i stvarnosti koji se često pokazivao i potvrđivao tih dana i meseci. Lekarska, sanitetska i higijenska služba i pomoć u hrani gubili su svoju propagandnu vrednost među jugoslovenskim življem u zoni koje je, istovremeno, uporedo, bilo svedok, moglo lično da oseća deportovanje i zatvaranje pojedinaca, zabrane političko-nacionalnih organizacija, zavođenje cenzure štampe i kontrole pošte, telegrafa i telefona. Uvereni da je uspeh njihovih akcija osiguran,

italijanska vlada i Milo potpuno su zanemarili ove protivrečnosti. Ponašali su se kao da su njihovi napori bili usklađeni. Time su, unapred, osudili na neuspeh svoje napore da pružanje medicinske pomoći pretvore u propagandni uspeh. Brzopletoš, neumešnost i kratkovidnost italijanskih vlasti, s jedne, i odlučnost stanovništva da se suprotstavi okupaciji, s druge strane, uslovlili su potpuni krah propagandno-političkih napora Italije, među kojima je pružanje medicinske pomoći imalo veoma značajno mesto.

Beleške

1. Biankini J.: Prva dva meseca italijanske okupacije Dalmacije. Almanah Jadranska strža 1928/1929 (Beograd 1928), 94-139; Š. Peričić: Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije 1918-1923. godine. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XX (Zadar 1973), 7-48; D. Živojinović: Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. godine i njegov politički značaj. Zadarska revija, XVI, 4 (1967), 283-300; Isti: Italija u Dalmaciji 1918-1920. Isto, XXIII, 1-2, (1975), 98-120; Isti: General Pietro Badoglio's Political Instructions for the Occupied Territories (November 29, 1918) East European Quarterly, II (Boulder, Colorado, 1968), 197-203; Isti: Građa o italijanskoj okupaciji Dalmacije 1918-1920. godine. Miscellanea, knj. IV (Beograd: Istorijski Institut Srbije, 1976), 135-219; — 2. Milo komandama oružanih snaga i mornarice, Šibenik, h. d. Governo della Dalmazia e della Isole Dalmate e Curzolane, 1918-1921, kutija 27. U daljem tekstu kao Governo della Dalmazia; Živojinović: Italija u Dalmaciji 100-101; — 3. Milo Notarbartolu, Šibenik, 16. XI 1918. Governa della Dalmazia, 62; — 4. Milo Dijazu, Šibenik, 26. XI 1918; Badoljo Milu, Udine, 28. XI 1918. Živojinović D.: Građa o italijanskoj okupaciji Dalmacije, 141, 143; — 5. Živojinović D.: General Badoglio's political instructions... 203; — 6. Milo Dijazu, Šibenik, 30. XI 1918; pukovnik Scipioni Milu, Udine, 2. XII 1918. Governa della Dalmacia, 30. — 7. Milo komandi u Šibeniku, Šibenik, 3. XII 1918. Isto 1; — 8. Milo Tiskorniji, Šibenik, 15. XII 1918. Isto 2; na to je general odgovorio da je u aneksu bolnice u vili »Dulibić« trebalo otvoriti ambulantu za građanstvo i tu deliti lekove i hranu za bolesne i slabe. Tiskornija Milu, Šibenik, 17. XII 1918. Isto 2; — 9. Pukovnik Babini komandi brigade Savona, Šibenik, 3. XII 1918. Isto 2; — 10. Milo Di Revelu i Del Boru, Šibenik, 25. XII 1918. Isto 11; Živojinović D.: Italija u Dalmaciji, 118-119; — 11. Milo Del Bonu, Šibenik, 29. XII 1918. Isto 2; — 12. Adamo Milu, Padova, 29. XII 1918. Isto 11; — 13. Vice-admiral Galeani komandama u Zadru i Šibeniku, Šibenik, 10. IV 1919; Milo komandi u Šibeniku, Šibenik, 11. V 1919. Isto 10; Živojinović D.: Italija u Dalmaciji, 115; — 14. Governo della Dalmazia e della Isole Dalmate e Curzolane, Stato Maggiore, Sezione Propaganda, Criteri generali della propaganda in Dalmazia. Costituzione della Sezione »P«. Istruzioni sul servizio di propaganda e norme sulle scuole per analfabeti (Ancona 1919), 12-13; — 15. Načelnik Sanitetske službe komandama u Šibeniku i Zadru, Šibenik, 29. IX 1919. Prilozi. Governo della Dalmazia, 53.

Dragan R. ŽIVOJINOVIĆ

In this article the author, using documents preserved in the Historical Archive in Zadar, analyzes the ways and means used by the Italian military and political authorities in occupied Dalmatia in order to eliminate resistance and win the confidence of the Yugoslav population. He shows that medicaments, medical aid and food were used extensively in this period for purposes intended. Diseases, the lack of physicians, poor health conditions among the population caused by the war and general deprivation and exhaustion offered good prospects for the ultimate success of the Italian action. This initiative enjoyed the complete support of the Governor of Dalmatia, Admiral Enrico Millo and the political and military authorities in Rome. From modest beginnings, with several military hospitals and ambulance units in Zadar and Šibenik by the end of 1919, their number grew up to about forty similar institutions dispersed throughout numerous towns and islands off the coast. Hospitals and ambulance units offered regular medical aid to the civilian population and distributed medicaments when needed.

Admiral Millo had never hidden his intention to use medical aid in order to create an atmosphere favorable to Italy and her territorial pretensions in Dalmatia. He also acted in order to diminish influence and strength of the Yugoslav political organization and their agitation. Ultimately, the entire initiative, although beneficial, had failed miserably, and the Italian methods were uncovered by the populace.

Božo VUKOVIĆ

Stih u »Gorskom Vijencu« »... Krv je ljudska rana naopaka na nos vam je počela skakati« (1140-1141) traži objašnjenje od istorije medicine. I kako se prošlost udaljavala, to je teže objašnjenje ovoga stiha, pogotovu ako se ne izuče bolesti koje su harale svijetom od najstarijih vremena, kao i u vrijeme kada je Njegoš pisao stihove. Najnoviji komentar pomenutog stiha uglavnom ponavlja objašnjenje iz ranijih izdanja »Gorskog Vijenca« da je Njegoš mislio na »hranu«, a ne na »ranu« od bolesti.

Poznato je da i u potpuno zdravog čovjeka hrana pri povraćanju može da ide i na nos. A ukoliko postoji defekt na nepcu ili na dnu nosnog hodnika, pri pijenju vode ili pri uzimanju hrane nos treba zatvoriti da bi se voda ili hrana progutali. Upravo baš zbog toga da bi se čovek s defektom na nepcu mogao hraniti i da bi mogao razumljivo govoriti, potrebno je bilo konstruisati opturator koji bi zatvarao defekt na nepcu. Mada su u našoj zemlji prije i poslije rata vršena opsežna ispitavanja endemskog sifilisa, uvriježeno je shvatanje da je u našim krajevima vladao sifilis koji je imao potpuno benigni karakter. Slično shvatanje nalazi se i u našoj medicinskoj enciklopediji: »... Kao dokaz činjenice kako su gume nakon kauzalne terapije postale njetke, može poslužiti podatak da su u poslednjih 15 godina u sekcijom materijalu Patološko-anatomskog zavoda u Zagrebu od 12.000 obdukcija nađene gume samo na sekciji jednog luetičnog novorođenčeta« (Medicinska enciklopedija, knj. VII str. 341 Zagreb, 1963). Promjene u usnoj šupljini teško je bilo otkrivati, ukoliko se one nijesu tražile i ukoliko na njih nije upozoravala promjena glasa ili sam bolesnik. Kao dokaz da gume s konsekvntivnim promjenama na skeletu nosa i na nepcu nijesu bile tako rijetke, prikazujemo nekoliko naših bolesnika koje smo ciljano tražili od prije nekoliko godina (slika 1 i 2).